

УДК 792.54

ФУНКЦІЇ ХОРУ В ОПЕРНІЙ ДРАМАТУРГІЇ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС

Оксана Летичевська

Статтю присвячено огляду наукової літератури з питань функціонування хору в оперному синтезі. Проаналізовано праці з історії та теорії оперного мистецтва, дослідження з інтерпретології, оперного хорознавства. Широта аспектів функціонування оперного хору та їхня здатність розкриватися лише в процесі музично-сценічного втілення свідчать про вагомість дослідження виконавської інтерпретації оперних творів та особистого внеску її творців.

Ключові слова: оперний хор, оперний синтез, інтерпретологія, цілісність інтерпретації.

Статья посвящена обзору научной литературы, касающейся вопросов функционирования хора в оперном синтезе. Анализируются работы по истории и теории оперного искусства, исследования интерпретологии, оперного хорознания. Широта аспектов функционирования оперного хора и их способность раскрываться лишь в процессе музыкально-сценического воплощения свидетельствуют о значении исследования исполнительской интерпретации оперных произведений и личного вклада ее творцов.

Ключевые слова: оперный хор, оперный синтез, интерпретология, целостность интерпретации.

The article covers the review of the scientific literature concerning the functioning of chorus in opera synthesis. Works in history and the theory of opera art, interpretology research, opera choral studies are analyzed. The width of aspects of opera chorus functioning and their ability to reveal only in the course of musical-scenic embodiment affirm the importance of the studying of performing interpretation of opera works and personal contribution of its creators.

Keywords: opera chorus, opera synthesis, interpretology, the integrity of the interpretation.

Оперна вистава – багатоелементна художня структура, утілення синтезу різних видів мистецтв: поезії, музики, пластики, образотворчого мистецтва. На відміну від інших театральних видів, *музична драматургія* опери – система музичних виразових засобів і прийомів утілення драматичної дії, зафіксованих у композиторській партитурі, – виконує провідну роль у музично-театральному синтезі всіх компонентів. Хор є одним з важливих елементів структури та музичної драматургії оперного твору.

Спираючись на дослідження, присвячені *історії та теорії* оперного мистецтва, оперній *композиторській творчості*, можна простежити формування засад функціонування оперного хору від перших кроків становлення оперного мистецтва, орієнтованого на відродження синтезу античного театру: єднання поезії, музики, хореографії, образотворчого мистецтва та архітектури. Як відомо, структурну основу драматургії античної вистави становила наповнена містично-релігійним значенням хорова дія – синтез слова, музики і пластики виконавців (танцю, міміки, жестів) ¹. Хорова дія мала власну лінію розвитку та

складалася з певних *функціональних* елементів: «парод» – початковий вихід хору, що пізніше трансформувався в хоровий пролог, «епісодій» – діалог хору та актора, «стасим» – самотійний виступ хору на оркестрі, «коммос» – жалоба актора в супроводі хорového рефрену, «гипорхема» – радісна пісня хору, «зупинка» перед трагічною розв'язкою драми, «ексод» – урочиста, найчастіше траурна, процесія хору, що завершувала виставу й підбивала підсумок. Античні традиції мали безпосередній вплив на формування структури «*drama per musica*» кінця XVI – початку XVII ст. У виставах флорентійців хори мадригального або хорального плану відігравали роль «кришталевих решіток», що обрамлювали речитативні сцени [9, с. 74]. Наслідуювані з античності *синтаксичні* функції хору – експозиційна, інтермедійна, контрастуюча, гальмуюча, підсумково-узагальнююча – зберегли своє значення в ході оперної еволюції [15, с. 62]. У сучасному оперному репертуарі (представленому переважно творами другої половини XIX–XX ст.) хорові фрагменти та сцени часто формують вузлові моменти оперної композиції. Хоро-

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

вий «зачин» вистави, що може бути у вигляді прологу, інтродукції або розгорнутої хорової сцени, відіграє важливу роль у відтворенні тематики, історичної атмосфери, національного колориту оперного твору, може бути експозицією образів героїв та зав'язкою драматичного конфлікту. Також значну роль виконує хор у фіналі, де стверджує центральну художню ідею твору.

Вплив традицій античності простежується і у формуванні *семантики* оперно-хорової складової з притаманним їй *диференціюванням* хорових функцій. Давньогрецький хор міг бути безпосереднім учасником драматичного конфлікту, а також займати «відчужену» позицію протиставлення «надособової» оцінки подій суб'єктивним емоціям людини-актора. В оперному жанрі антична традиція протиставлення хору й героїв драми трансформувалася в засади формування «хорового фону», спрямованого не лише на оцінку або коментар сценічної ситуації, але й на транслювання різноманітних історичних, етнічних, етичних знаків і символів, що розкривають семантику та стилістику твору, задають відповідний тон, характеристику й атмосферу розвитку драматичних подій.

Вагоме значення «хорового фону» як однієї зі структурних ознак «великої», багатоактної опери неодноразово підкреслювалося в музикознавчих працях. Так, Ю. Тюлін наголошував на функціях «очікування», «провіщення» в розгорнутих хорових сценах як засобах динамізації сценічного «подання» головних персонажів або драматичних ситуацій, притаманних опері, на відміну від словесної драми [13, с. 9]. М. Черкашина-Губаренко в статті «Структурний аналіз оперного твору» визначила фон і фонові сцени, що можуть бути представлені також у вигляді розгорнутих хорових побудов, як «протилежну конфлікту частину художньої структури опери». Різні типи хорового фону – умовно-стилізаційний, конкретно-історичний, лірико-побутовий – можуть використовуватися як для підсилення напруження оперного конфлікту, так і для створення паралельного коментаря основної сюжетної лінії [15, с. 62]. Специфічного значення функції фону набу-

ли в епоху романтизму, коли побудовані на фольклорній мелодиці та обрядовості народно-хорові сцени мали важливе значення не лише у втіленні локального колориту, а й у формуванні національної музичної мови європейських оперних шкіл.

«Надособова» семантика хорового мистецтва, пов'язана з його широкими можливостями втілення *епічного* начала, відіграла визначальну роль у формуванні окремих оперних типів і жанрів, у яких, за оцінками дослідників, провідна роль хорової складової та її семантика надали оперному твору ознак *ораторіальності*. На початку XVII ст. ці ознаки, за визначенням Г. Кречмара, були притаманні римському типу «хорової» опери, наближеної за стилістикою до ораторії, що сформувалася під впливом традицій середньовічних християнських містерій та духовних драм [див.: 10, с. 49]. У XVII–XVIII ст. жанр опери на біблійну тематику «ораторіального» типу був розповсюджений у творчості як італійських, так і німецьких авторів (наприклад, опера «Навуходоносор» Р. Кайзера). Впливами епічної «ораторіальності» позначені героїко-патріотичні опери XIX ст. «Мойсей у Єгипті» Дж. Россіні та «Набукко» Дж. Верді. Прикладом самобутнього втілення традицій національної літургії, паралітургії (хоровий концерт) і народної пісенності в оперному жанрі стали масштабні епічні хорові «фрески» в операх «Життя за царя» та «Руслан і Людмила» М. Глинки.

Роль хору як безпосереднього учасника драми традиційно посідає важливе місце в операх *героїчної* тематики. Можна припустити, що поява узагальненого образу народу як активної дійової особи стала певним кроком від умовності оперних вистав XVII ст. до реалістичності зображення драматичних подій. Як описував Е. Бюкен у монографії «Героїчний стиль в опері», реформатор опери-серія П. Метастазіо мотивував композитору Й. Гассе необхідність появи хору народу у фінальному акті опери «Атилій Регул» тим, що це відповідає дійсності [6, с. 38–39]. У класичний період важливу роль у становленні функцій хорової партії як активного *учасника драматичного конфлікту* відіграла оперна творчість

ОКСАНА ЛЕТИЧЕВСЬКА. ФУНКЦІЇ ХОРУ В ОПЕРНІЙ ДРАМАТУРГІЇ...

Х. В. Глюка. У центральній сцені «Орфея та Евридики» хор і соліст не лише втілюють образи антагоністичних персонажів, але й, за оцінкою В. Конен, демонструють протистояння двох яскраво контрастуючих інтонаційних сфер, можливість відтворення театральньо-драматичного конфлікту виключно музичними засобами [8, с. 213]. Подальша еволюція оперної творчості довела, що створений хором «колективний герой» може не тільки існувати як психологічний моноліт, а й «розпадатися» на образні характеристики окремих хорових груп, як це відбувається, наприклад, в операх М. Мусоргського.

Прагнення осмислення музичної драматургії оперних творів не лише в авторському тексті, але й у спрямуванні його музично-сценічної реалізації зумовило в останній третині ХХ ст. розвиток оперної *інтерпретології*. Вагомим поштовхом для цього послужило опублікування монографій визнаних практиків оперного театру – диригентів (А. Пазовського, Б. Тілеса, Є. Акулова) та режисерів (Б. Покровського, Л. Ротбаум, В. Фельзенштейна та ін.). Викладені в цих працях фрагменти детального виконавського аналізу оперних партитур виявляють їхню театральність, емоційну спрямованість, дійову семантику, характеристики зовнішніх і внутрішніх проявів життя героїв, розвиток лейтмотивної драматургії. Спостереження й аналітичні узагальнення творчого досвіду не тільки відтворюють процеси суб'єктивного осмислення виконавцями закодованого в партитурі композиторського задуму, але й означають шляхи його втілення через органічний синтез усіх компонентів оперної вистави. Важливого звучання набуває ідея *цілісності* виконавської інтерпретації оперного твору, відповідності її композиторському задуму, драматургії музичного інтонування.

У світлі проблеми визначення функцій хору в оперній виставі та пошуку шляхів їхнього органічного сценічного втілення заслуговує на увагу монографія польського оперного режисера Л. Ротбаум [12]. Авторка визначила такі функції оперного хору, як безпосередня участь у конфлікті, коменту-

вання, створення фону драматичних подій. Остання позиція теж має певні дефініції: фон пасивний, нейтральний, співчуваючий, ворожий тощо. Важливе значення має вокальна структура (інакше – фактура) хорової партії, яка вказує на трактування хору як монолітної маси однодумців або як представників конфліктуєчих груп. Л. Ротбаум виокремила статично-епічні хорові сцени та сцени активного характеру, що втілюють живе людське оточення, з яким тісно пов'язані персонажі драматичних подій. Також вона зауважила, що в деяких моментах хор може змінювати свої функції навіть упродовж однієї сцени – переходячи від «акомпанементу» солістам до ролі рівноправного учасника дії [12, с. 91–95].

Функції оперного хору в процесі виконавської інтерпретації розглянуто в дисертаціях українських авторів В. Рожка («Образ народу в українській радянській героїко-революційній опері») [11] та І. Беляєва («Проблеми інтерпретації народно-хорових сцен в українській радянській історико-патріотичній опері») [2]. Методологічну основу досліджень склали теоретичні положення музикознавчих праць, що пропонували динамічно-процесуальний підхід до аналізу музичних творів, зокрема теорія інтонації (Е. Курт, Б. Яворський, Б. Асаф'єв) та метод цілісного аналізу (Л. Мазель, В. Цуккерман, Є. Назайкінський, В. Медушевський). У дисертації В. Рожка розглянуто еволюцію драматургічних функцій хору в жанрі ідеологічно спрямованої української героїчної опери ХХ ст., що відбувалася через жанровостильове зміну хорової фактури (хор-пісня, хор із симфонічною розробкою, масштабна хорова сцена-дія). Аналіз здійснено на матеріалі як авторських партитур оперних творів, так і їхнього виконавського втілення на українській оперній сцені.

У дисертації І. Беляєва досліджено музично-інтонаційну складову народно-хорових сцен української оперної творчості (М. Лисенко, Б. Яновський, Б. Лятошинський, Ю. Мейтус, Г. Майборода), розглянуто їхнє значення в драматургічному розвитку оперного конфлікту. У висновках наголошено на необхідності активного втілення

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

інтонаційної семантики музичної драматургії в хоровому виконавстві.

Спробу пов'язати теоретичне дослідження хорової складової в музично-театральному синтезі з досвідом практичної діяльності оперного хормейстера здійснено в дисертації Л. Бутенка «Функція хору в драматургії сучасного оперного спектаклю» [5]. У дослідженні виведено типологію шести «хорових звукостанів», які відзеркалюють функції хору в оперній драматургії: звуковий фон (активний чи пасивний), коментатор подій, головна дійова особа, «внутрішній голос» героя, що розкриває його емоційний стан, «темпо-ритмічна педаль» та комбінування попередніх типів [5, с. 49–50].

Неабияке значення в дисертації приділено організуючій ролі хорової експозиції в драматургії сучасної оперної вистави. На прикладі початкових хорових сцен опер «Отелло» Дж. Верді, «Борис Годунов» та «Хованщина» М. Мусоргського автор наголосив на провідній ролі виконавського темпоритму та образно-змістовному інтуїтивному хорової складової у формуванні «генералізуючого пульсу», що пронизує подальше звучання вистави, визначає її змістовні акценти. У праці Л. Бутенко визначив такі функції оперного хору, як вираження

«пафосу боротьби і перемоги», а також утілення заснованого на містично-культурному підтексті хорового звучання вираження «таємничого, інтуїтивно-споглядального та гуманістичного» в оперному творі, значення хорового звучання у створенні «етичного нерву вистави» [4, с. 11, 14]

Важливими в музикознавчих працях є спостереження щодо кореляції відповідних функцій хору в музичній драматургії та композиторських засобів хорового письма: типів і видів хорів, їхньої фактури, форми, структури, тембрової драматургії, поліфонічних прийомів тощо. Одним з перших напрям досліджень **оперного хорознавства** почав розробляти П. Зелинський. У дисертації «Темброва драматургія в оперно-хоровій музиці (на матеріалі творчості М. Мусоргського)» розглянуто сукупність використаних тембрових барв хорових партій в операх «Борис Годунов» та «Хованщина» як створену композитором цілісну систему музичної драматургії хорового письма [7]. У праці детально проаналізовано використання прийомів експонування, поєднання та змішування барв окремих хорових партій, що зумовлює реалізацію в оперній творчості новаторських засад узагальнення та диференціювання образів групових

Хор відьом з опери Дж. Верді «Макбет».
Національна опера України імені Тараса Шевченка. м. Київ, 2007 р.
Архів Національної опери України

ОКСАНА ЛЕТИЧЕВСЬКА. ФУНКЦІЇ ХОРУ В ОПЕРНІЙ ДРАМАТУРГІЇ...

хорових персонажів, формування хорового діалогу й утворення специфічного явища в оперній музиці – внутрішньохорової дії.

Доцільність використання методів хорознавства як складової дослідницької методології знайшла підтвердження в дисертації Д. Храмова «Хор у творчості Ріхарда Вагнера» [14]. Головна мета цієї праці – визначення еволюції хору в музичній спадщині композитора – досягається як традиційними методами цілісного музикознавчого аналізу, так і за допомогою дослідження хорових партій, їхніх тембрових особливостей, умов теситури, фактури тощо.

Хоровий сегмент української оперної творчості висвітлено в дисертації О. Батовської «Драматургія хорових сцен в операх В. Губаренка...», де авторка визначила особливості драматургічного функціонування хору в різних за жанровим спрямуванням оперних творах композитора – героїко-романтичній, лірико-психологічній, опері-балеті та опері-ораторії [1]. За результатами дослідження О. Батовська створила типологію шести основних функцій хорових сцен у музичній драматургії (фонові, колористичній, репрезентативній, внутрішньо-емоційній, дійовій, динамічній) та десяти допоміжних, що є варіаціями попередніх. Одним із провідних тезисів дослідження оперної творчості В. Губаренка є залежність функціонального навантаження хору від жанрової специфіки твору.

Дисертація Н. Белік-Золотарьової «Оперно-хорова творчість українських композиторів другої половини ХХ століття» містить категоріальне поняття оперно-хорової творчості, визначення її жанрової системи (зокрема, пісня, марш, сюїта, прелюдія, інтерлюдія, постлюдія), узагальнення методів і принципів організації буття хорової складової в оперній цілісності (оперно-хоровий симфонізм, ораторіальність, сюїтність) [3]. Ці положення виведено з дослідження оперних творів українських композиторів – К. Данькевича, В. Кирейка, Г. Майбороди, В. Губаренка, Л. Колодуба, М. Скорика, Л. Дичко.

Сукупність запропонованих теоретичних підходів і результатів дослідження особливостей функціонування хорової партії в

оперному творі свідчить про недостатню структурованість бази наукових знань про оперний хор, що не виключає фіксації окремих сталих положень, відображених у всіх працях із цієї тематики. Показово, що, крім різноманітних музично-теоретичних підходів, у дослідженнях активно застосовують методи хорознавства, що виникли як результат осмислення й узагальнення досвіду творчої практики музикантів-виконавців. Широта аспектів функціонування оперного хору, складність, а подекуди й неможливість їх однозначної теоретичної оцінки, а також їхня здатність розкриватися лише в процесі музично-сценічного виконавського втілення свідчать про вагомість дослідження інтерпретації оперних творів та особистого внеску її творців – диригента, режисера й оперного хормейстера.

Примітка

¹ У давньогрецькій мові спільний корінь мають слова *χορός* (хор) та *χορεία* (танець), від якого походить термін «хореографія».

Джерела та література

1. Батовська О. Драматургія хорових сцен в операх В. Губаренка (на прикладі «Загибелі ескадри», «Пам'ятай мене», «Вій», «Згадайте, братіє моя») : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. – Одеса, 2005. – 16 с.
2. Беляев И. Проблемы интерпретации народно-хоровых сцен в украинской советской историко-патриотической опере : автореф. дис. ... канд. искусствовед. – Киев, 1989. – 19 с.
3. Белік-Золотарьова Н. Оперно-хорова творчість українських композиторів другої половини ХХ століття : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. – Харків, 2011. – 16 с.
4. Бутенко Л. Функція хору в драматургії сучасного оперного спектаклю : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. – Київ, 2001. – 16 с.
5. Бутенко Л. Функція хору в драматургії сучасного оперного спектаклю : дис. ... канд. мистецтвознав. [Рукопис]. – Київ, 2001. – 192 с.
6. Бюкен Е. Героический стиль в опере. – Москва : Музгиз, 1936. – 182 с.
7. Зелинский П. Тембровая драматургия в оперно-хоровой музыке (на материале творчества М. Мусоргского) : автореф. дис. ... канд. искусствовед. – Киев, 1992. – 29 с.
8. Конен В. Театр и симфония. – Москва : Музыка, 1975. – 375 с.

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

9. *Куколь Г.* Неаполітанська оперна школа кінця XVII – початку XVIII ст. Від бароко до класицизму // *Іванова І., Куколь Г., Черкашина М.* Історія опери. Західна Європа. XVII–XIX століття / під ред. М. Черкашиної. – Київ : Заповіт, 1998. – С. 72–85.
10. *Куколь Г.* Опера і художня культура Італії XVII ст. // *Іванова І., Куколь Г., Черкашина М.* Історія опери. Західна Європа. XVII–XIX століття / під ред. М. Черкашиної. – Київ : Заповіт, 1998. – С. 30–72.
11. *Рожок В.* Образ народа в українській советській героїко-революційній опері (к проблеме музыкально-сценического воплощения) : автореф. дис. ... канд. искусствовед. – Киев, 1984. – 25 с.
12. *Ротбаум Л.* Опера и ее сценическое воплощение. Записки режиссера. – Москва : Советский композитор, 1980. – 262 с.
13. *Тюлин Ю.* От редактора-составителя // Вопросы оперной драматургии / сост. и общ. ред. Ю. Тюлина. – Москва : Музыка, 1975. – 314 с.
14. *Храмов Д.* Хор в творчестве Рихарда Вагнера : дис. ... канд. искусствоведения. – Москва, 2002. – 292 с.
15. *Черкашина-Губаренко М.* Структурний аналіз оперного твору (частина перша) // Часопис Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. – Київ, 2009. – № 2 (3). – С. 58–67.

SUMMARY

The article covers the review of the scientific literature concerning the functioning of chorus in opera synthesis.

The researches in history and theory of opera art and composer's creativity give an opportunity to trace the formation of the bases of opera chorus functioning from the first steps of opera art's establishment, addressed to the rebirth of ancient theater. Syntactic functions of chorus, inherited from the antiquity, have kept their meaning during the opera evolution process. An influence of antique traditions is also traced in the formation of opera-chorus semantics with inherent differentiation of choral functions: background, the implementation of suprapersonal idea and active participant of the events.

An idea of performer's interpretation integrity of opera work, its correspondence to composer's aim and dramaturgy of musical intonation receives an important role in musical interpretology works. The dynamic-processing approach is applied while researching performing interpretation of opera chorus scenes. The typology of chorus' scenes drama functions is based on genre-stylistic direction of chorus texture (V. Rozhok), emotional and psychological meaning of choral sound-sets (L. Butenko).

The observations about the correlation of appropriate chorus functions in musical dramaturgy and composers' ways of chorus writing, as the types and kinds of choruses, their texture, form, structure, timbre dramaturgy, polyphonic methods, etc. receives an important role in musicological works. Methods of chorus studies, appeared due to understanding and generalization of performer's experience, are actively applied alongside with the theoretical approaches. Significant steps have been made at the research of the opera chorus studies in such questions as the use of chorus timbres as an integral chorus writing dramaturgical system of M. Mussorgsky (P. Zelynskyi), typological analysis of chorus scenes dramaturgy in V. Hubarenko's operas (O. Batovska), the definition of genre system of opera chorus, the generalization of methods and principles of chorus part organization in the opera works of Ukrainian composers of the XXth century (N. Bielik-Zolotariova).

The complex of proposed theoretical approaches and results of investigation of the peculiarities of chorus party functioning in opera work shows an incredibly wide circle of problems the musicology faces. The variety of aspects of opera chorus functioning, complication and even impossibility of theoretical estimation affirms the significance of studying of actors' interpretation of opera works and personal contribution of its creators (conductor, director, opera choirmaster).

Keywords: opera chorus, opera synthesis, interpretology, the integrity of the interpretation.